

Полюнок Н.І., аспірант
кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ МІЖТЕРИТОРІАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО ВИРІВНЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Полюнок Н.І. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду міжтериторіального фінансового вирівнювання в Україні. У статті розглянуто особливості вітчизняної системи міжтериторіального фінансового вирівнювання. Наведено практичні пропозиції щодо впровадження змін до механізму перерозподілу коштів між бюджетами різних рівнів України. Зосереджено увагу на напрямках впровадження реформи міжбюджетних взаємовідносин та розподілу повноважень між рівнями бюджетної системи країни. Обґрунтовано необхідність зменшення ступеня фінансового вирівнювання. Охарактеризовано моделі фінансового вирівнювання, що застосовуються в різних зарубіжних країнах, та визначено можливості використання окремих елементів таких моделей на території України.

Ключові слова: фінансові ресурси, фінансове вирівнювання, міжбюджетні відносини, міжбюджетні трансферти, вертикальне вирівнювання, горизонтальне вирівнювання, соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

Полюнок Н.И. Возможности внедрения зарубежного опыта межтерриториального финансового выравнивания в Украине. В статье рассмотрены особенности отечественной системы межтерриториального финансового выравнивания. Приведены практические предложения по внедрению изменений в механизм перераспределения средств между бюджетами разных уровней Украины. Сосредоточено внимание на направлениях внедрения реформы межбюджетных взаимоотношений и распределения полномочий между уровнями бюджетной системы страны. Обоснована необходимость уменьшения степени финансового выравнивания. Охарактеризованы модели финансового выравнивания, применяемые в различных зарубежных странах, и определены возможности использования отдельных элементов таких моделей на территории Украины.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, финансовое выравнивание, межбюджетные отношения, межбюджетные трансферты, вертикальное выравнивание, горизонтальное выравнивание, социально-экономическое развитие административно-территориальных единиц.

Polyniuk N.I. The possibility of introducing foreign experience of inter-territorial fiscal equalization in Ukraine. In the article the peculiarities of the domestic financial system interterritorial alignment. The practical proposals for implementation of changes to the mechanism of redistribution of funds between the different levels of Ukraine. Particular focus on areas of implementation of the reform of intergovernmental relations and the division of powers between levels of the budget system. Also, the necessity of reducing the degree of financial equalization. The author describes a model of financial equalization used in various foreign countries, and identified the possibility of using some elements of such models in Ukraine.

Keywords: financial resources, financial equalization, intergovernmental relations, intergovernmental transfers, vertical alignment, horizontal alignment, socio-economic development of administrative units.

Постановка проблеми. Збільшення диспропорцій у соціально-економічному розвитку територій України активізує питання розроблення ефективних механізмів їх скорочення. Збалансованість міжтериторіального розвитку досягається різними засобами державного регулювання, серед яких важливе місце належить механізму фінансового вирівнювання місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Теоретичне узагальнення суті механізму фінансового вирівнювання, чіткий розподіл його структури, місця і мети окремих елементів має непересічне значення, оскільки сприяє визначенню хитких еле-

ментів механізму і шляхів зміцнення та посилення їхньої позитивної дії. Дослідженням проблем міжбюджетного вирівнювання присвячено значну кількість робіт вітчизняних учених-економістів: В. Базилевича, Н. Бак, С. Буковинського, О. Василика, Ю. Глущенко, В. Дем'янишина, О. Кириленко, М. Кульчицького, І. Луніної, В. Опаріна, К. Павлюк, І. Чугунова, С. Юрія та ін. В основі праць учених лежить узагальнення основ взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами з обґрунтуванням необхідності існування інституту місцевого самоврядування із власною фінансовою базою.

Виклад основних результатів. Попри фінансову децентралізацію, що відбувається в економіці України, питання ефективного розподілу бюджетних коштів між рівнями бюджетної системи з поступовим зменшенням необхідності у вертикальному та горизонтальному фінансовому вирівнюванні залишається актуальним, оскільки від нього залежить рівень соціального захисту та покращення рівня життя населення, соціально-економічний розвиток регіону тощо. Водночас для зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування в Україні необхідно вдосконалити механізм фінансового вирівнювання територій. Візьмемо до уваги, що світовою практикою визначено методи класифікації видаткових потреб місцевих бюджетів. Для них притаманні переваги та недоліки, але вибір того чи іншого, як правило, залежить від якості статистичної інформації та моделі фінансового вирівнювання.

Формами фінансового вирівнювання є вертикальне та горизонтальне, і в кожній країні його здійснення спрямоване на досягнення різних цілей. Серед загальних можна виокремити такі:

- забезпечення мінімальних стандартів суспільних послуг по всій країні;
- надання органам місцевого самоврядування мінімального рівня ресурсів для фінансування своєї діяльності;
- створення стабільної, передбачуваної, достатньої ресурсної бази органам місцевого самоврядування;
- досягнення ефективності та результативності;
- забезпечення політичної злагоди [1, с. 137].

Однією з головних цілей державної регіональної фінансової політики щодо збалансування рівнів соціально-економічного розвитку територій є нівелювання вертикальних та горизонтальних фіскальних дисбалансів за фінансового вирівнювання. Так, під вертикальними фіскальними дисбалансами розуміють невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального чи місцевого, й обсягами завдань та обов'язків, що на нього покладаються в процесі розподілу компетенції між центральною, регіональною і місцевою владою. Вертикальний фіскальний дисбаланс виникає за недостатності фінансових ресурсів і невідповідності певному рівню влади для забезпечення суспільних і державних послуг у межах його завдань, адже державні субсидії і дотації в багатьох країнах забезпечують значну частину місцевих бюджетних доходів. Важливо зазначити, що методи вертикального фінансового вирівнювання – це способи його здійснення на основі використання таких інструментів, як:

- загальні та спеціальні трансферти;
- внески територій;
- розподілені й передані податки та ін.

В Іспанії визначення суми для розподілу загальних трансфертів автономним громадам здійснюється в три етапи. Спочатку оцінюється загальний обсяг

ресурсів для розподілу з урахуванням відмінностей у фінансуванні видатків і потенційних податкових доходах. Потім загальна сума дотацій підвищується відповідно до зростання загальних податкових доходів і внесків на соціальне страхування. Після цього отримана величина ще збільшується на рівень зростання загальних видатків центрального уряду та інших автономних урядових агенцій. Джерела фондів, з яких надаються трансферти органам місцевого самоврядування, можуть бути різними: формуватися за рахунок внесків більш заможних територій, надходжень від окремих податків, загальних доходів центрального бюджету.

Наприклад, система розподілу доходів у Німеччині побудована на основі додержання принципу фіскального федералізму, що включає чіткий розподіл функцій і повноважень між федеральним урядом та землями, розмежування доходів між федеральним бюджетом і бюджетами земель, складну систему фінансового вирівнювання. Ще одним важливим аспектом є те, що фінансове вирівнювання здійснюється в чотири етапи:

- розподіл податків по вертикалі з горизонтальним ефектом;
- підвищення податкових можливостей за допомогою додаткових часток окремих податків;
- вирівнювання згідно з показником фінансових можливостей і показником вирівнювання;
- додаткові відрахування відповідно до завдань земель і додатково до цього надання федеральним урядом фінансової допомоги. Вирівнювання по вертикалі полягає у розщепленні окремих видів податків між федерацією, землями та громадами.

Фінансування делегованих повноважень муніципалітетів і регіонів у Чеській Республіці проводиться через цільові трансферти з державного бюджету. Такі трансферти без винятку формують значну частину доходів місцевих бюджетів. Обсяг субвенції, що надається з державного бюджету бюджету муніципалітету, визначається в розрахунку на 1% сукупних доходів бюджету муніципалітету, а для регіонального бюджету – із розрахунку на 85% сукупних доходів цього бюджету. Такий порядок розрахунку обсягу субвенцій для регіональних бюджетів уведено на початку 2000-х років у зв'язку зі збільшенням податкових надходжень до таких бюджетів. Іншим важливим джерелом доходів бюджетів муніципалітетів є капітальні трансферти з державного бюджету за програмами: охорони навколишнього середовища, культури, фізичної культури та спорту. Ці програми реалізуються у вигляді інвестиційно-інноваційних проектів розвитку інфраструктури та мережі закладів відповідного профілю надання суспільних послуг.

Цільові трансферти також використовуються для забезпечення фінансування делегованих регіональним органам державної влади повноважень. Фінансування таких повноважень, як і у випадку з муніци-

палітетами, проводиться через територіальні органи міністерств і відомств через державні цільові програми, тобто фінансове вирівнювання ґрунтується на вертикальних засадах. Муніципалітетам надано право формувати фонд фінансових ресурсів для реалізації важливих інвестиційних проектів муніципального значення.

Під час горизонтального фінансового вирівнювання перевага надається використанню незв'язаних міжбюджетних трансфертів. Це пояснюється можливістю органів місцевого самоврядування краще відповідати потребам населення в суспільних благах. Інших елементів системи фінансового вирівнювання горизонтального підходу не передбачено. До прикладу, доходи муніципалітетів Данії формуються за рахунок податкових надходжень, неподаткових надходжень (плати та внески) та трансфертів. У загальному можна зробити висновок про те, що бюджети базового рівня державного управління в Данії – бюджети муніципалітетів – забезпечені податковими та неподатковими надходженнями.

У Франції між центральним урядом і органами місцевого самоврядування укладаються спеціальні акти «Про фінансову стабільність» терміном на три роки, в яких обсяг загальної дотації коригується відповідно до рівня інфляції і зростання ВВП. В інших країнах, зокрема у Великій Британії, загальна сума дотацій органам місцевого самоврядування встановлюється на основі поєднання обох методів. Обсяг трансфертів визначається урядом з урахуванням співвідношення між центральним і місцевим оподаткуванням і потреб у фінансуванні місцевих суспільних послуг.

Виходячи з того, що ставка оподаткування зростає не більшими темпами, ніж рівень інфляції, податкова база збільшується відносно повільно. Сума трансфертів для підтримки доходів (Revenue Support Grant – RSG) розраховується так [6, с. 16]:

– RSG SSA NNDR CT = – – (1) де SSA (Standard Spending Assessment) – стандартна оцінка, що здійснюється центральним урядом щорічно, відображає відносні потреби органів влади у видатках на основі врахування характеристик території та кількості споживачів послуг;

– CT – доходи від місцевих податків за стандартною (однаковою для всіх територій) ставкою оподаткування.

Аналізуючи зарубіжний досвід організації фінансового вирівнювання місцевих бюджетів, необхідно зазначити, що в багатьох країнах створено досить ефективні механізми фінансового вирівнювання. Однак світова практика фінансового регулювання територіального розвитку дуже диференційована залежно від особливостей і розвиненості національних економік, від державного устрою окремих країн, від політичних традицій і від форм міжнародної інтеграції. Безумовний інтерес і можливість упровадження в Україні становить доцільність запро-

вадження прив'язки загальної суми окремих видів трансфертів місцевим бюджетам до конкретного джерела доходів державного бюджету. Зокрема можливо визначити певний відсоток доходів державного бюджету для розподілу серед місцевих бюджетів субвенцій на виконання інвестиційних проектів, джерелом фінансування встановити надходження загальнодержавних податків.

Узагальнення досвіду зарубіжних країн дає змогу зробити висновок про те, що в умовах трансфармаційної економіки України організація процесів перерозподілу фінансових ресурсів повинна відповідати таким вимогам:

- вирівнювання доходів не може бути повним, щоб при цьому місцеві органи влади не втратили самостійність і стимули до використання власних податкових джерел, тобто ставка вирівнювання повинна бути істотно нижчою 100%;
- вирівнювання доходів бюджетів одного рівня повинно здійснюватися так, щоб послідовність адміністративно-територіальних одиниць до і після перерозподілу доходів не змінювалася.

Навіть за умов найефективнішого розподілу видаткових та доходних повноважень по вертикалі управління державою будуть існувати територіальні одиниці з надлишковими фінансовими ресурсами та територіальні одиниці, в яких недостатньо бюджетних коштів. Це відбувається через різний рівень соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць причому первинний розподіл видаткових та доходних повноважень орієнтується на середній рівень їхнього розвитку. Необхідність фінансового вирівнювання продиктована переважно такими причинами [8]:

1. різні муніципалітети в різні періоди часу отримували неоднакові доходи від податків, що розподіляються в рамках вертикального вирівнювання;
2. різниця між делегованими видатковими повноваженнями територіальних одиниць;
3. різниця між обсягами необхідних видатків під час виконання однакових делегованих повноважень органами місцевого/регіонального самоврядування;
4. фіскальний розрив між делегованими видатковими повноваженнями органів місцевого/регіонального самоврядування та закріпленими доходами на їхнє виконання в цілому по всіх адміністративно-територіальних одиницях (розрив між обсягами видатків місцевих/регіональних бюджетів та загальним обсягом доходів, що враховуються під час фінансового вирівнювання);
5. межі адміністративно-територіальних одиниць визначені не оптимально, внаслідок чого існує значна різниця в рівнях їхнього економічного розвитку;
6. компенсація видатків на надання суспільних благ зі значними зовнішніми ефектами;
7. надання субвенцій із метою стабілізації економічної кон'юнктури, вирівнювання доходів населення, інші загальнодержавні цілі, внаслідок яких

держава втручається в територіальну структуру виробництва та надання суспільних благ, компенсаційні видатки, спричинені зовнішніми ефектами від надання суспільних благ. Загальні міжбюджетні трансферти займають найближчу позицію до закріплених доходів територіальних бюджетів. Причина цього – можливість органів місцевого самоврядування самостійно використовувати бюджетні ресурси. У разі отримання міжбюджетних трансфертів виробництво всіх суспільних благ зазвичай збільшується, однак не призводить до змін у структурі їхньої пропозиції.

Значимо, що отримання загальних міжбюджетних трансфертів вигідно для територіальних одиниць, що, однак, не стимулює органи місцевого самоврядування до розвитку власної дохідної бази. Якщо ж за горизонтального фінансового вирівнювання надавалися б цільові міжбюджетні трансферти, то визначення центру їхнього використання виявилось б для державного рівня влади досить складною технічною проблемою. Тобто є можливість використовувати отримані бюджетні ресурси і на виконання власних повноважень, з'являється стимул ефективного їхнього витрачання на надання делегованих повноважень для максимального фінансування більшої кількості напрямів діяльності муніципалітетів.

Натомість загальні міжбюджетні трансферти можуть надаватися для виконання всіх повноважень органів місцевого самоврядування або тільки для виконання делегованих повноважень. Недоліком цих трансфертів є врахування всіх видаткових повноважень та дохідних джерел під час фінансового вирівнювання, що може позбавляти стимулу до нарощування власної дохідної бази.

На сьогодні в Україні діє варіант надання загальних міжбюджетних трансфертів у вигляді дотацій вирівнювання. Підсумовуючи недоліки та переваги різних видів загальних міжбюджетних трансфертів, можна зробити висновок, що оптимальними умовами горизонтального вирівнювання є врахування видатків та доходів на виконання делегованих повноважень із можливістю використання зекономлених коштів на виконання власних повноважень. Органи влади вищого рівня, що надають міжбюджетні трансферти, зацікавлені заздалегідь визначити їхній напрям.

Цільові міжбюджетні трансферти (субвенції) можуть виділятися або на реалізацію конкретних проектів (програм), або у цілому на галузь. У другому випадку вони меншою мірою обмежують автономію органів місцевого самоврядування. Державні органи влади та регіональний рівень виділяють цільові міжбюджетні трансферти для збільшення рівня споживання певних суспільних благ. Відповідно до цього, з отриманням субвенцій на рівні території збільшується обсяг надання певних суспільних благ, а обсяг решти суспільних благ не зменшується або збільшується незначно (якщо цільові міжбюджетні тран-

сферти дали змогу вивільнити бюджетні ресурси з об'єктів, що фінансуються за рахунок субвенцій).

З отриманням зв'язаних міжбюджетних трансфертів структура суспільних благ на місцевому рівні змінюється. Крім того, капітальні субвенції здатні в довгостроковій перспективі зменшити структуру суспільних благ, що надаються на місцевому рівні. Так, за рахунок субвенцій здійснюються інвестиції, що збільшують у подальшому кількість об'єктів комунальної форми власності, які необхідно буде фінансувати за рахунок коштів територіальних бюджетів. Тобто інші комунальні об'єкти отримують уже менший обсяг бюджетних ресурсів порівняно з тим, який би вони отримали в разі відсутності вказаного об'єкту. Ситуація ускладнюється, якщо побудований унаслідок інвестицій за рахунок субвенцій об'єкт не відповідає потребам населення.

Існують також цільові міжбюджетні трансферти, умовою надання яких є спільне фінансування за рахунок коштів бюджету вищого рівня та певного територіального бюджету. Ці субвенції вимагають спрямування коштів з одних об'єктів на об'єкти спільного фінансування. Вони також змінюють структуру споживання населенням суспільних благ. Міжбюджетні трансферти, що змінюють структуру споживання суспільних благ на місцевому та регіональному рівнях, порушують суверенітет споживачів, отже, здійснюються неефективно.

Коли цільові міжбюджетні трансферти не пов'язані з необхідністю стабілізації циклічних коливань економіки та необхідністю вирівнювати доходи населення, їхнє надання бажано замінити загальними міжбюджетними трансфертами. Загальні міжбюджетні трансферти є найбільш оптимальним видом горизонтального фінансового вирівнювання та проводиться в чотири етапи.

Перший: визначення загального розміру бюджетних ресурсів, що перерозподіляються. На цьому етапі створюється фонд вирівнювання, і ресурси, що наповнюють фонд, зазвичай сталі. Трапляються випадки, коли фонд вирівнювання безпосередньо залежить від фінансових потреб і фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць. При цьому способі визначення загального розміру бюджетних ресурсів, що перерозподіляються, органи державної влади намагаються максимально вирівняти фінансові можливості територій.

Другий: визначення фінансових потреб адміністративно-територіальних одиниць. Вживані для оцінки індикатори повинні відповідати принаймні двом засадничим вимогам:

- 1) носити однозначний характер;
- 2) одночасно не мають суперечити принципу ефективного групування ресурсів, тобто не стимулювати одержувачів коштів до маніпуляцій із податковою базою в прагненні отримати більше трансфертів [10, с. 254]. Визначити фінансові потреби адміністративно-територіальних одиниць можна

відповідно до чисельності населення. Оскільки, люди є споживачем суспільних благ, до того ж конституційним законодавством країн гарантовано кожному громадянину однаковий доступ до їхнього споживання. Це обґрунтовує чисельність населення як основний індикатор для оцінки видаєткових потреб територій. Територіальні одиниці різні за кількістю населення, відповідно до чого деякі з них (великі за кількістю населення) вимушені надавати суспільні блага із значними зовнішніми ефектами або навіть виконувати загальнодержавні функції. Вони витрачають різні за обсягом бюджетні ресурси під час надання однакового набору суспільних благ.

До того ж адміністративно-територіальні одиниці зі значною кількістю населення характеризуються й значним виробничим, а отже, і податковим потенціалом. Якщо ж прийняти їхні фінансові потреби та потреби незначних за розміром адміністративно-територіальних одиниць на душу населення на одному рівні, то фінансове вирівнювання запустить процес гальмування економічного розвитку всієї країни. Це справедливо як для територіальних одиниць базового рівня, так і для регіонів. В Україні фінансові потреби територій визначаються щодо видаєтків на делеговані повноваження залежно від кількості споживачів цих суспільних благ. Демографічні, екологічні, природно-кліматичні умови розвитку майже не враховуються.

Третій: визначення фінансового потенціалу територій. Як правило, доходи, щодо яких органи місцевого самоврядування мають податкові повноваження, не враховуються під час визначення фінансового потенціалу території для його вирівнювання. В іншому разі органи влади не використовують свої податкові повноваження для отримання міжбюджетних трансфертів за одночасного зменшення місцевого податкового навантаження на платників подат-

ків своєї території. До того ж якщо чинні місцеві податки відповідають принципам місцевого оподаткування, то їхні платники отримують суспільні блага в еквіваленті сплачених податків, що обґрунтовує відсутність фінансового вирівнювання балансу: місцеві суспільні блага дорівнюють місцевим податкам.

В Україні фінансовий потенціал розраховується на підставі звітних даних про надходження доходів місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів за попередні три роки. Також використання фактичних даних щодо надходжень доходів, що враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів, не дає можливості оцінити діяльність органів місцевого самоврядування щодо їхньої мобілізації в розрахунку на одиницю податкової бази, а також зусиль, які спрямовані на зростання останньої.

Четвертий: безпосереднє проведення фінансового вирівнювання. Фінансове вирівнювання має бути проведене об'єктивно та прозоро. Для цього в багатьох країнах використовується формульний підхід під час надання загальних трансфертів. Так, за рахунок фонду міжбюджетних трансфертів територіальні одиниці, де фінансові потреби перевищують фінансовий потенціал, отримують дотації. В іншому разі кошти передаються до бюджету вищого рівня. Фінансове вирівнювання не має бути повним, інакше територіальні одиниці (і донори, і реципієнти) втрачають інтерес до зростання власної фінансової бази.

В Україні фінансове вирівнювання наближується до 100%, що призводить до наведених вище негативних наслідків. Точніше сказати, в Україні домінуючою є система бюджетного вирівнювання. Якщо фінансове вирівнювання спрямоване на досягнення збалансованості фінансового потенціалу регіонів і населених пунктів, то бюджетне – на вирівнювання їх фінансових можливостей через бюджет. Верти-

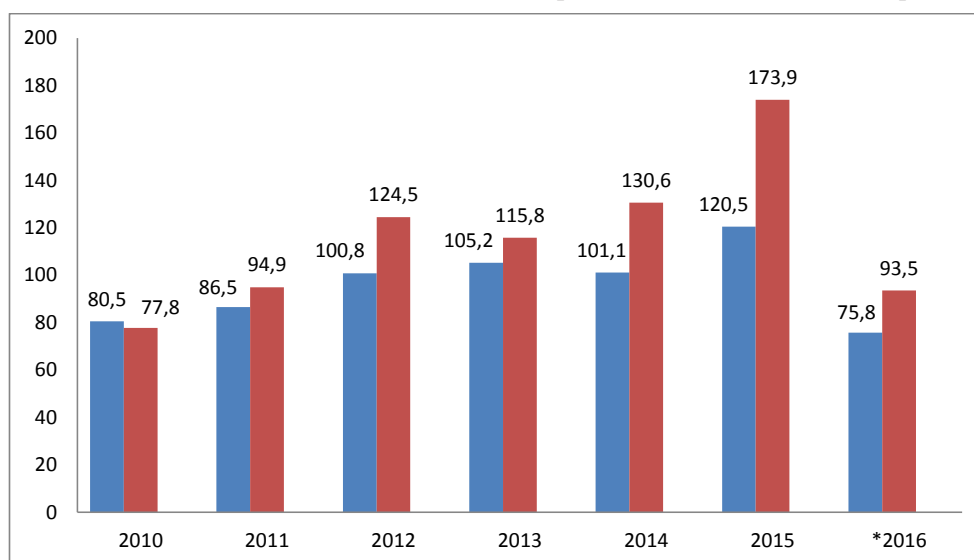

Рис. 1. Надходження доходів до місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2010–2016 рр., млн. грн.

* Дані 2016 р. вказано за період січень-червень

кальний фіскальний дисбаланс є суттєвим недоліком наявної системи розмежування податкових ресурсів, який не повинен компенсуватися за рахунок надання трансфертів. Він повинен усуватися за рахунок закріплення за місцевими органами влади додаткових податкових джерел [10, с. 238].

Фіскальний розрив відносно загальної суми доходів місцевих бюджетів України з урахуванням міжбюджетних трансфертів постійно зростає: з від'ємного значення 9,6% у 2010 р. до 14,4% у 2015 р. Наявність фіскального розриву повертає нас до необхідності проведення вертикального фінансового вирівнювання, однак під час якого існує можливість упровадження ефективного і горизонтального фінансового вирівнювання. Проведення вирівнювання з боку органів центральної влади призводить до усунення органів місцевого самоврядування від

необхідності мобілізації державних податків, зборів та інших платежів.

Висновки. Важливим напрямом досягнення фінансової спроможності місцевих бюджетів у сучасній Україні є децентралізація державних фінансів, яка би повною мірою дала можливість органам самоврядування самостійно визначати шляхи формування та напрями реалізації їх фінансової політики, зокрема фіскальної. Сьогодні урахування позитивного досвіду інших країн щодо організації фінансового вирівнювання місцевих бюджетів дасть змогу покращити чинний в Україні механізм вирівнювання в напрямі підвищення його дієвості, оскільки адміністративно-територіальні одиниці України повсякчас натрапляють на необхідність вирішення проблем недостатності фінансових ресурсів для здійснення видаткових повноважень.

Список літератури:

1. Зайчикова В.В. Місцеві фінанси України та європейських країн / В.В. Зайчикова. – К.: НДФІ, 2007. – 299 с.
2. Звіти Головного управління Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua.
3. Казюк Я.М. Проблеми формування ефективного механізму міжбюджетного регулювання в Україні та шляхи їх вирішення / Я.М. Казюк // Економіка & держава. – 2009. – № 1. – С. 100–102.
4. Корчинський В.Є. Використання інформації про виконання місцевих бюджетів для оцінки політики горизонтального бюджетного вирівнювання в Україні / В.Є. Корчинський, С.К. Колодій // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10. – С. 100–109.
5. Кульчицький М.І. Фінансове територіальне вирівнювання в системі міжбюджетних відносин: [монографія] / М.І. Кульчицький, О.В. Заброцька. – Львів: ЛНУ, 2015. – 336 с.
6. Мельник С.І. Складання, розгляд та затвердження місцевих бюджетів на основі положень Бюджетного кодексу України: [навч. посіб.] / С.І. Мельник, І.Ф. Щербина. – К.: Міленіум, 2002. – 276 с.
7. Остаточний звіт. Консультативна підтримка реформи місцевих бюджетів, QCBS-2. – Грудень 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/#hl=ru&tbo=d&output=search&sclient=psy-ab&q>.
8. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Ю.В. Пасічник; 2-е вид, перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003. – 523 с.
9. Kay Cecil Spearman, David W. Tees. Operating Budget // LGFM. Book 5.- Bratislava, Slovakia, 2000. – 92 p.